

ŽRIELO RIEKE KUPE KOD KUŽELJA.

H A J D O V A H I Ž A .

Od spilja i pećina, kojima obiluje jugo-zapadna i južna hrvatska visočina, bijahu mnoge do najnovijega doba nepoznate, a tako nam ležase u zaboravi i znamenita Hajdova hiža, na koju nas upozoriše još god. 1879., kad putovasmo prvi put Gorskim kotarom.

O toj se spilji u okolici brodske mnogo priča i pripovieda. U njoj, da su živjeli ljudi »hajdi«. Pripoviedali mi, da je u spilji kamenit stol i kamenite klupe, gdje su posjeli, kad bi jeli; rekli mi, da ima i danas kruha, koji su miesili i koji se od starine

okamenio. Čuo sam i to, da bi s proljeća na vrata spilje izašao čovjek i ljudima doviknuo kada valja orati i sijati; u jednu rieč, mnogo se o toj spilji pričalo, nu nitko se nije dao na to, da je posjeti i izpita.

Bijaše 10. svibnja god. 1885., kad sam se spremio, da skoknem u Gorski kotar i da upoznam proljetnu floru okolice brodske, jer u koliko mi je poznato, nije u ovo doba godine nitko ovdje botanizovao. Iz Delnica sam krenuo pješke u Brod i uz put uživao bajnu proljetnu narav. U samim Delnicama, koje leže do 700 *m* iznad mora, bijaše još veoma hladno i tek su nekoje biljčice procvale. Sve odavaše ovdje prvi početak proljeća, priroda je istom prije kratka vremena skinula dugotrajno i teško zimsko breme. Bukve se tek zaodjenule onim sočnim, proljetnim zelenilom, koje se na suncu prelievalo u žuto-zelenu boju. Putujući ovamo, vidio sam, gdje se iznad Ličkoga polja još bieli glavica Velike Viševice i Bitoraja, dočim se dalje Lokava izticao svojim bielim plastom Veliki Risnjak.

Sunce bijaše još preslabo, da i bližnje delničke briegove proljetnim odielom ogrne i za to bijaše Drgomalj sa sjeverne i iztočne strane gol. Oko Delnica cvale su tek trešnje, dočim smo oko Bakra imali već i graška. Kad se čovjek uputi prama Brodu, naočice opažava, kako se vegetacija mjenja i kako zrak pomalo otopli, no Brod leži iznad mora samo 132 *m* visoko, pa mu je i podneblje blago. Do Broda potrošio sam botanizirajući više od 3 sata, a čim sam se dolinom više spuštao, tim je vegetacija bujnijom postajala. No nije me samo to zanimalo. Cesta, ostaviv Delnice, spušta se odmah pod crkvicom i zalazi u delnički jarak, gdje ne samo prirodoslovca, već i lajika moraju iznenaditi crveni laporni slojevi, koji su u okolici obični, a ovdje bjelkastim vapnencem prodrli.

Kad si minuo selo Turnje gornje, otvara ti se vidik na krasan gorski predjel. Desno i lievo uzdižu se strmi šumoviti briegovi, obrasli ponajveć šumama zelenicama, a na podnožju takova briega nanizalo se više bujnih briežuljaka, a jedan okrunila biela crkva u sočnoj zeleni. To je Lešnica, no ima u ovom predjelu i mjesto, koje u Gorskom kotaru zovu Maria Trošt. Badava sam se trudio, da bi u puku saznao drugo ime, no scienim, da bi to ime valjalo zamieniti drugim, a ne dopustiti, da nam se njemština usred tako divna predjela šepiri, da se dapače uvriežuje i na geografskim kartama kakova je i najnovija vojno-geografskoga zavoda u Beču.

Od ceste otvara se vidik i na dolinu brodsku, a naročito te iznenadjuju Kuželjske stiene (875 *m*), iztaknuv svoja gola i strašna rebra. Na desno razabireš šum jake Kupice, dočim se tamo u daljini svjetluca Kupa, brzajući kraj Broda, u kojem je zvonik o božjem suncu titrao. Minuv i Tihovo, zaokrenuo sam priečcem, pak onda preko jednoga šljivika prama cesti i došao u Krivac, odkuda se zaputih u Brod.

O spilji se te večeri mnogo govorilo i razpravljalo, no potanje mi o njoj nitko nije znao pripoviedati. Iz onoga, što sam čuo, dalo se samo toliko razabrati, da Hajdova hiža veoma visoko leži, da je put do nje tegotan, mjestimice i pogibeljan, no kakav je ulaz, kako velik, koliko je spilja duga, kakova joj strmina, o tom nisam ništa saznao. Jedan od prisutnih reče, da je spilja nekoliko kilometara duga i da ima u njoj vode; drugi, da je unutra žena od kamena sa načvama, u kojima je prala rubeninu i da ima od bielih kamena (sige) liepih prilika.

Drugi sam dan pošao u Grbajel, a odavde u Kuželj, odkuda krenuh zanimivom dolinom prama izvoru Velike Bjelice. Uzka dolina, kojom teče jaki taj potok, suzuje se prema kraju sve to više. Put, što se desnom obalom stere, napokon se gubi u stazi, a ova u uzkom puteljku, koji vodi preko slabe šume. Tu i tamo trebalo se verati i preko stiena, no napokon je staza prestala i ja ostao uz korito vode. U prvi mah nisam znao, kamo da skrenem, kad opazim put, što vodi uzbrdice; podjoh ovudu, no na brzo sam razabrao, da me on do izvora neće dovesti. Krenem natrag i sad opazim slabu stazicu

medju šikarom, a tik vode. No ta stazica bijaše kratka i dovede me preko pećina u samu vodu. Pred sobom zagledam na vodi cielu šumu biele jalše (*Alnus incana*) i ujedno sa n opazio, da je do samoga izvora još po sata, pa akoprem me kraj veoma zanimao, moradoh se povratiti, jer se preko vode nije dalo. Poduzeo sam težak, naporan put, utrudio se i izmućio, no moj trud nagradi mi priroda krasnim biljem, koje sam sabrao.

Kod svoga sam se prijatelja, župnika kuželjskoga, odmorio, trudno tielo okriepio, a poslie podne uz laganu kišicu u Brod krenuo.

Premećući u jutro trećega dana bilje, dodje drug Andre i pozove me, da podjem k prozoru. Tu mi pokaza na mali Drgomalj i upita me, nije li ono tamo snieg. Uztvrdismo obojica, da ne može drugo biti. Oko devete ure poče i u dolini velikim pauljicama tako gusto sniežiti, da nije trebalo ni jedan sat i cieli kraj zabieli na 12. svibnja kao usried zime. Jedna kola, koja su prispjela iz Delnica bijahu na 2 dm debelo sniegom pokrivena, jer ga je u onoj visini znatno više palo bilo. Zahladi u Brodu borme tako, da

ZAMETI SNIEGA u GORSKOM KOTARU.

su i peći naložili, a za me, koji dodjoh iz toploga Primorja, bijaše ta nagla promjena veoma neugodna. Do podne odkopni snieg, no naokolični visoki briegovi ostaše još i do drugoga dana bieli.

Na večer bijasmo u Petrinji, da se sporazumimo glede sutrašnjega putovanja. Od-lazak urekosmo izmedju 7. i 8. ure.

Kad sam u jutro krenuo prama trgu, opazim tu kola, koja su nas imala po cezti a oko njih cielu hrpu Brodjana, koji su se tu sabrali: jedni, da krenu s nama, a drugi dodjoše, da nam zažele sretan put i povratak. Naši pratioci spremiše se baš ljudski. Bijahu tu četiri baklje vatrogasnoga društva, jedna velika baklja smolenica, dvie svjetiljke, litra petroleja, vatrogasni konop, jedna sjekira i sjekirica, dva lugara sa puškama, a nije manjkao ni pas, koji nas je imao pratiti. Oko osme ure dodje iz njekoč Zrinjskoga grada Broda g. upravitelj takodjer s puškom o ramenu i na to posjedosmo nas trinaestorica na kola, da krenemo do nepoznate Hajdove hiže.

Za po sata bijasmo u Grbajelu, vozeći se uz hladnu Kupu. Tu sidjosmo s kola, napunismo u krčmi naša barilca i krenusmo popriečnom dolinom prama Maloj Bjelici. Do blizu izvora idjasmo kamenitom ravnicom. Magle, što se motahu nad Bjelicom, trgahu se pomalo, i sad mi se iztaknu one goleme stiene nad tim potokom. Osvoljuju se u četiri reda u prilici ogromnih coullisa, a a zadnjoj stieni crnio se otvor, za koji mi reče lugar, da vodi i u Hajdovu hižu. Nijedna od spilja, koju do sada posjetih, nema tako osobita položaja, kao Hajdova niža. Kad sam zagledao strminu briega i one osovne stiene, podvojio sam, da ćemo se ikada do njih uzpeti.

Izvor Male Bjelice leži iznad mora 270 m visoko, no spilja sama sigurno 600 m iznad njega. Čim smo došli briega do podnožja, valjalo nam je najprije proći preko narušena kamenja, a onda odmah šumom i strmim putem uzbrdice. Uzpinjasmo se uzstopce i nismo išli po sata, već je po koji šuštao, znoj otro i na veliku se strminu tužio. Ja sam to još pregarao i liepo se zabavljao, promatrajući bilje, što je tu poraslo, a nekoje zavriedilo, da ga i spomenem. Od grmlja pada ti u oči kurika bradavičasta (*Evonymus verrucosa*), jasen crni (*Fraxinus Ornus*), *Aronia rotundifolia*, koju »božja hruščica« zovu, mliečak (*Acer platanoides*), božje drvce (*Ilex aquifolium*), koji se radi debela, kožnata, bodljiva i zimzelena lista u više odlika u perivojima goji.

Osobito se iztiče svojim s dolnje strane bielim lišćem makolnica (*Sorbus Aria*) i orešac ili orehovac (*Rhamnus Carniolica*). Podnožje grmlja uz pećine natrusilo je svojim krasnim karminastim cvietcima risje (*Erica carnea*), dočim se u hladovini bukava nastanila gjurgjica (*Convallaria majalis*; *Maiglöckchen*). Bilo ih je na hiljade, napuniv svojim miomirisom sav zrak, a doznao sam, da tu obljublenu proljetnicu u Kuželju »djevičice« zovu. No još bijaše tu jedna biljka u velike zastupana i u najbujnijem cvietu, otrovni devesin ili kozjak (*Atropa bella donna*), kojemu korjenje izkapaju i prodavaju.

Što smo se više uzpinjali, to je stazica porednija bivala, a tu i tamo dodjosmo i do mjesta, gdje je jedan drugomu pružio ruku ili štap, da se prevuče. Čudio sam se seljacima, kako sigurno i neustrašivo stupaju, no oni su medju planinama rodjeni, oni tu odgojeni, te su se već kao dječaci verali po strminama.

Idući napried, dodjosmo do puteljka, koji je samo toliko širok, koliko si mogao nogu položiti i tu je gdje kojemu teško išlo, a cijeli uzlaz otežčavala je i mokra zemlja, jer se puzalo. Na jednom je mjestu valjalo preći preko kamenita žlieba, tako zvane »presjeke,« kojom su prije iz planine drva odtakali.*) Položaj bijaše takav, da sam i ruke u pomoć prizvao i dobro pazio, kamo ću nogu položiti, jer omakne li se, poletio sam strminom, na kojoj me već nitko ne bi zaustavio. No sve to bijahu samo predteče, sada nastale lazne i nikada se još nisam takovom strminom uzpinjao. Prošav ili bolje prepuzav preko presjeke, dodjosmo opet u šumu i na strminu. Sada je prestala i ona stazica, kojoj su nekoji toliko prigovarali, a strmina postajala u šumi sve te veća, te se mjestimice nije uzlazilo, već četverice puzalo.

Na jednom je mjestu upravitelj strminu mjerio; imali smo 60:100, no poslie i 65, a napokon prama tjemenci briega 75 : 100. Mnogo smo stablo obuhvatili, da nam kod lazne pomaže. Uzpinjasmo se jedno četvrt sata i opet posjedasmo koji na pećinu, koji na oboreno stablo ili truli panj, da počinemo i znoj otaremo. Dodjosmo do druge presjeke i tu se jednomu seljaku dogodi mala neprilika. Upravo, kad se dignuo, da krene dalje, oprti jedan svežanj sa hranom, no taj mu se pomakne preko kuke od štapa i poleti nizbrdice. Žalostnim je okom gledao, gledao zabrinuto, da li će se svežanj zaustaviti, i sbilja ga jedan kamen zaustavio, a seljaku ne preosta drugo, već da se onom

*) Na Velikoj Kapeli i Velebitu zovu presjeku »takalica.«

strminom spušta. Krenusmo i opet napried, i već nam dozlogrdilo, a gdje koji bi se i vratio bio, da nas lugar A. nije tješio i hrabrio, da ćemo naskoro izaći i da sama spilja nije više daleko.

No priroda čovjeka bilo čim iznenadjuje, da bar časomice na trud i muku zaboravlja, pa tako me i tu iznenadi velikom množinom gorske ruže (Alpenröschen) krasnom, i mnogo puta opjevanom alpinkom.

Druga biljka, koja me iznenadila i pred kojom se zaustavih, bijaše sunovrat (weisse Narcisse; Narcissus poeticus), kojega u našim cvjetnjacima krasote i miloduha radi gojimo. Ovdje bijaše običan, i što smo se više uzpinjali, to se više umnažao.

Prtili se, uzpinjali se uzstopce, pazeći na svaki kamen, na koji bi stali, i za malo, a nakon dvosatnoga uzpinjanja, izadjosmo napokon iz šume i stajismo na mjestu veoma zanimivu.

U stanovitim se sgodama veli, da je netko došao na rub propasti, no mi stajismo sada na takovu rubu. Pred gledaoцем uvalila se veoma velika i duboka ponikva, zarasla šumom, a okružena visokim, vapnenim stienama. Obronci su tako strmi, da čovjeka groza hvata, kad ih gleda, a strmina tako daleka, da joj kraja okom segnuti ne možeš.

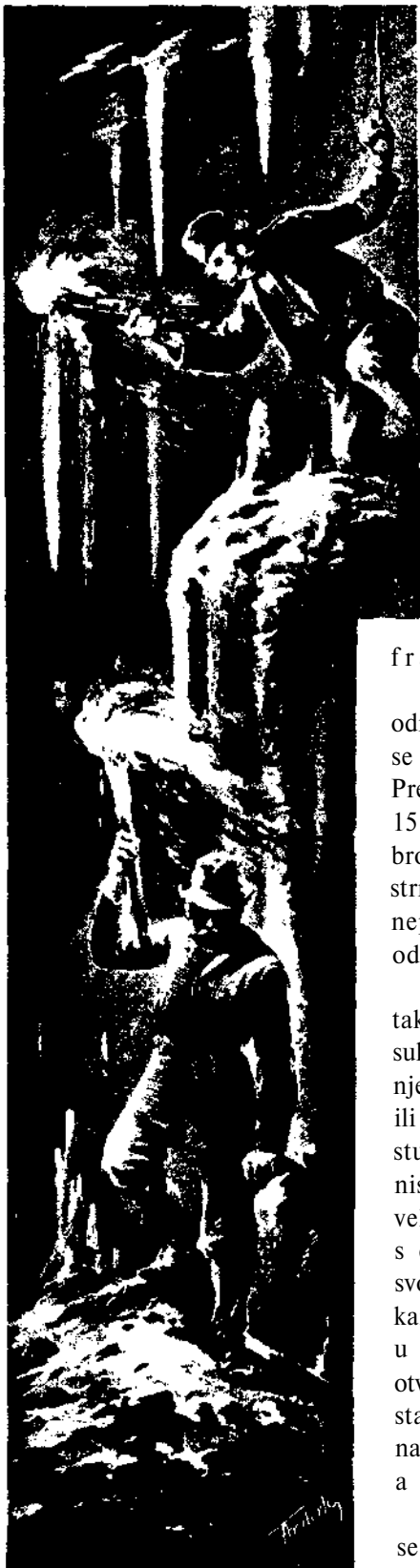
Kad sam tu ponikva zagledao, srhovi mi prodjoše tielom, to većma, što čovjek, ostaviv šumu, iznenadce na njezinu rubu stoji. Kad za to ne bi znao, već onako bezbrižno napried išao, poletio bi strminom i tu zaglavio. Lievom stanom ponikve valjalo se sada uzpeti do spilje. Tu nema ni puta ni staze, već je takovu valjalo hodajući stvoriti, a radili su to lugari i neki seljaci. Tu je stazica postala u onaj čas, kad se počеше uzpinjati, bijaše na mokru tlu, jer je malo prije kiša pala bila, a samo toliko široka, da možeš koraknuti.

Ovdje na rubu ponikve stajao sam u sniegu, dok je došao gosp. upravitelj, gosp. K. i još dvojica seljaka, i nikako se nas trojica ne mogosmo odvažiti na taj pogibeljan put. Gosp. je upravitelj opazio, da sam neodlučan, pa nasmjehnuv se reče: »No, kakav ste vi turista, do ovdje doći, a spilje ne vidjeti; hajdmo napried!« Prvi korakne, i tim nas ojunači.

Ja sam sa gosp. K. i jednim momkom ipak lagano išao, hvatajući se rukom za velike busove, grmove, za pećine, ni ne obazriev se u ponikvu. Na trim mjestima dodjosmo do oborenih mokrih stabala, koja se na koso nagnuše i tako nam put zakrčiše; obači ih nismo mogli, zato se preko njih spustismo. Momak je išao napried, podavajući nam tu i tamo ruku i upozorujući nas na tlo, kamo nogu nismo smjeli položiti. Na nekim nam je mjestima doviknuo, da gledamo na lievo, a ne u strminu. Do sada se spuštismo, no sada se valja uzpinjati, a preko česa? Preko narušena kamenja, koje pod nogama odmicalo.

S visine začusmo žamor onih blaženih, koji bijahu već pred spiljom, a razabراسmo i udarce sjekire, jer je valjalo naložiti vatru, da ciela ekskurzija bude zanimivija a nismo znali, da li ćemo se iz spilje povratiti suhi ili mokri. Da je samo još malo potrajalo, gosp. K. bio bi obnemogao, ali na sreću naskoro se dokopasmo naših drugova, te trudni posjedasmo pred Hajdovu hižu.

Pred vratima spilje ne bijaše nigdje ravnice, već je i tu tlo nakoso i odmah s početka veoma strmo. Posjedosmo po odrušenu kamenju kako je koji bolje znao i umio, da se od naporna puta odmorimo i da ohladimo. Lugar Abramović podje na strminu i izpali dva hitca prama Brodu, neka tamo tobože čuju, da smo se sretno uzpeli, dočim je drugi lugar upalio dva, a treći tri naboja dinamita, koji daleko odjeknuše.

U HAJDOVOJ HIŽI.

Sjedeći, razabrao sam, da se nad nama uzdižu silne vapnene pećine, prostirući se dalje i zatvarući ponikvu i s lijeve strane. Visoko iznad pećina izticala se nekoje smreke od kojih je vjetar mnogu i udubinu oborio Upravo u zaledju, a na visoko, prislonila se survina, koja bijaše samo s jedne strane poduprta i sigurno mnogo centi teška. Kad se ona odvali i onom strminom poleti, uništiti će cielu podnožnu šumu. Sučelice od nas puknuo je u stienama drugi otvor na takovoj strmini, da nije nitko od nas ni pomislio, da do njega podje i nutrinju iztraži.

Pred nama se uzdizala po koja lipa, božje drvece, planinski javor i udikovina (*Viburnum Lantana*). Na pećinama se zelenio po koji busiće kozjega jabučica (*Rhamnus rupestris*), a inače ih svojim bielim cvietcima obilno natrusila *Arabis alpina*, pod kojom se ugledno uzdizao i sunovrat, crvenocvjeta *Lunaria rediviva*, krasni petoprstac *Potentilla fragariastrum* ijaglac obični (*Primula acaulis*).

U 11 sati stigismo pred spilju i pošto smo se odmorili, okriepili, spremismo se u utrobu zemlje. Čim se pridigosmo, valjalo se odmah spuštati nizbrdice. Pred nama se otvorila prva velika dvorana, visoka 15 - 20 m, a prostrana tako, da bi lako u nju dvie brodske crkve smjestio. S ove je strane dno spilje strmo, kao i sa suprotne strane i puno baš velika, nepravilno odlomljena kamenja, koje se sa svoda odvaljuje.

U lievom kraju dvorane kapala je sa svoda voda tako gusto, kao da pada kiša, dočim bijaše ostali dio suh i zračan. Odvaljeno kamenje otežčavalo nam hodanje veoma, tu i tamo moradosmo cielu stienu obaći ili se preko nje spuštati. Ovaj odjel spilje, u koji stupismo, ima se smatrati kao predvorje; sige u njemu nisam našao, a vapnene cjedine malo. I dalje se ide velikom strminom preko narušena kamenja. Tu nas s desna iznenadi prva sigasta prilika, spustiv se sa svoda u slici ogromna grozda. Osvjedočismo se, da je kanal 87 m dug, dakle tako dug kao u nijedne spilje u Gorskom kotaru. S jedne i s druge strane ima više otvora, do kojih se uzpesmo i gdje nadjosmo prve stalagmite bijele i žučkaste sige. Razne su veličine i na gusto poredani, ima ih i koji su dva metra dugi, a na decimetar debeli.

Na kraju hodnika stajismo na maloj ravnici, gdje se spilja dieli u dva traka: jedan se trak proteže ravno prama iztoku, a drugi se velikom strminom spušta prama jugu. Prvi se odjel otegnuo, poput dugačka

da je ovamo zabludila, svjedoči položaj kostiju, koje inače ne bi onako ležale, već bi kojekuda bile razbacane. Valjda ju je koja zvier gonila, pred kojom je ovamo utekla, a ne mogav izaći, tu i poginula. Kostii su podpuno sačuvane, niti je koja razlupana, nit se na njoj razpoznavaju zubi druge koje životinje. Kad smo čeljusti bolje razgledali, složismo se u tom, da pripadaju srnama, a naročito je to tvrdio šumarski pristav g. S., koji nam je to i lopaticom dokazivao. Prigne se, traži ovamo, traži onamo, i napokon digne jednu kost i uzklikne radostno: »Evo vam čela srne, evo još i rogova!« a da nije to čelo tačnije ni on, ni jedan od nas razgledao. Bijaše shodno, da ga je u džep turnuo, jer se od srnina čela poslie razvilo čelo jedne životinje, koja je prije u Gorskom kotaru živjela, no sada tamo izumrla, ali živi u drugim alpinskim zemljama i krajevima. Čeljusti, koje sam ja ponio, samo su tu i tamo nešto ovapničene, inače gladke i slabo svetle. Zuba kutnjaka ima šest, već nešto ovapničenih, dočim su zubi prednjaci izpali. Prostor između prednjaka i kutnjaka je prazan, pa s toga, i po celom u stroju sudim, da su ove čeljusti od srne. Druga je kost malo ne sva ovapničena, pa razmotriv je, opazih, da je u mojoj ruci kobilica neke ptice. Sama je kost mnogo jača, nego li ona u purana, no kojoj ptici pripada, ne mogu reći, no veličina odaje zanimivu vrst.

Kad se vratismo pred vrata spilje, posjeli smo odmah, jer smo se u spilji zabavili sat i po, razgledavajući njezine prostore. Sada dodjoše na red barilca, pak butina i bieli hljeb, da se okriepimo. Koji su promočili, moradoše svući čizme, da si mokre navlačke osuše.

Posjednuv na jedan kamen, nasladjivao sam se dalekim vidikom, a pregledao jednim mahom cielu brodsku dolinu, koja se pruža među visokim vrhovima od Kuželja do Podstiena. Osobito se liepo iztiče rieka Kupa, koja se dolinom vijuga. Svrnuv okom prama Grbajelu, opazismo u kojoj smo visinu, a gledajući prama Maloj Bjelici, vidismo i onu veliku strminu, nad kojom stajismo kao prikovani. Kad upraviš pogled od Bjelice prama Hajdovoj hiži, dvojiš, da ćeš se uzpeti, a kad svrneš okom prama potoku, sumnjaš, da li ćeš se živ povratiti.

Dok sam ovdje sjedio, vuklo me srce i do susjedna otvora, koji sam već spomenuo, pa akoprem veoma pogibeljno, ipak sam se i na taj put odvažio.

Napried podjoše dva seljaka zubljava, za kojima sam malo kasnije krenuo sa lugarom. Nema tu nigdje stazice, do odtisnutih stupaja prve dvojice, kamo sam i ja svoje noge metao i tako došao pomalo do strme pećine, preko koje je valjalo samo nekoliko puta koraknuti. Stiena, što se pruža od podnožja osnovnih pećina, nagnula se u strminu nekoliko metara daleko, dočim je otvor spilje nad njome, valjalo se dakle i uzpinjati. Kad sam opazio, da tu nema nigdje sigurna uporišta, da je stiena gladka poput dlana, nisam se u prvi mah odvažio da samo i nogu dignem.

— Ja ne mogu prieko, dragi Abramoviću, jer se bojim, da mi se noga na mokru tlu ne osklizne; a ako se to dogodi, znate, da sam propao.

— Ja ću napried, gospodine; ne bojte se, podavat ću vam ruku, pomoći će vam kuka od štapa. — Tako me hrabrio dobri taj čovjek, jer da mi njega ne bijaše, ja bi taj dan na tome mjestu zaglavio bio. Abramović krenu i načiniv tri koraka, obazre se i reče: »Ovdje metnite gospodine lievu nogu.« To sam učinio. — Sada metnite ovamo desnu nogu, a lievom se rukom primite na ovome mjestu. — I to sam učinio; dodjoh do sredine. Kamo da metnem nogu sada, nije nijedan od nas znao. Abramović se sagne i poče rukom po stieni ravnati i tražiti mjesto, kamo bi ja nogu položio.

— Sad idite — reče taj odvažan čovjek. Nogu sam morao izvrnuti i onako stajati, no u onaj sam se mah počeo tresti; rekoh Abramoviću, da ne mogu dalje.

— Ne bojte se, gospodine, molim vas, gledajte samo na lievu stranu, gledajte u stienu, a ni za boga u strminu.

I opet sam koraknuo i gledajući u mokru stienu i ovo sam prekamikao.

Abramović se već uzpeo pred ulaz i od tuda mi pružio ruku i tako me prevukao. Otvor sam tako je visok, da se ne treba sagibati, no dno je puno odvaljena kamenja, preko kojega se veoma teško ide, a mjestimice se mora i plaziti. Kamenje je malo ne bielo, no sige ovdje još nema. Jedan se seljak spusti sa vatrogasnim konopom u veliku dublinu i na drugi se otvor za malo nad nama pojavio. Povećih prostorina ovdje nema, no šupljina dovoljno, pa se u takovu drugi seljak izgubio; niti smo čuli glasa, niti vidjeli baklje. Počeo sam se vraćati i sad mi je opet valjalo razkrenuti onaj koštun — orah, proći naime strmom stienom. Tko se strminom ikada uzpinjao, izkusio je zaista, da se laglje uzlazi, nego silazi. Mjestimice me oblio leden znoj, no Abramović nije s mene oka maknuo, već me nekoliko puta opomenuo, da gledam u stienu, a ne u dublinu. Dokopasmo se kraja i sad mi odlanulo, kad sam se opet u svojem društvu našao i svoj put mu opisao.

Sjedili smo pred spiljom četvrt sata, sjedili po sata, ali se ona dvojica ne vraćaju.

Kad je prošlo i preko po sata, pobojali se mi, nisu li možda nastradali, s toga predloži gosp. upravitelj, da ih potraže. Ali se na taj put nitko ne da, pa kad je Abramović vidio, da se svi plaše, krene on sam. Došav do strmine, pojave se ona dvojica na vratima spilje svaki sa dva liepa stalagmita u ruci. Pripoviedali nam, da je unutra velikih strmina i šupljina, da se bez konopa ne da, no sige, da nije mnogo.

Kad su nam barilca pustila dušu, a mi odpočinuli, valjalo se vraćati istim strmim putem, kojim dodjosmo. Išlo se dakako brže, ali je malo koji bio, da se nije na zemlju složio. Naidjosmo na nove pogibeljne tačke, a do takove došao je i nadcestar. Bijaše na mjestu, gdje nije mogao stajati, već se morao po trbuške leći i tako ležeć hvatao kukom od štapa jednu od susjednih grana. U početku nije granu dosegnuo, no segnuv ju, opet se bojao, da mu kuka ne odpukne, jer bi tada poletio strmom presjekom i zaglavio. Ovako mučen, dočuje na jednom, kako se kamenje potače, granje krši i opazi na svoju radost, da dolazi drug, koji ga spasio iz neugodna položaja. Kod takove strmine veoma je pogibeljno kamenje, što se otače. Kako kosim padom ne samo brzina, već i težina kamena raste, to i neznatan kamen tako otežča, da ga čovjek jedva zaustavi. Na jednom se mjestu odvalio i poveći kamen i poletio tako brzo, da ga nitko nije mogao zaustaviti. Koji bijahu bliže, te upozori štopot, da se ugnu, no dalnje moradosmo vikom na prieteću pogibelj upozorivati. Veliko kamenje načini u strmim šumama mnogo štete, jer mlado drveće krši i lomi i za to na takovoj strmini teško šuma napreduje.

Dok smo mi polovicu puta prošli, bijahu gdjekoji već na cesti pred Malom Bjelicom. Nekoji su i laglje išli, jer bijahu praznoruki, dočim su drugi bilo što nosili.

Kad smo došli do drugoga žlieba, posjedasmo, da malo odpočinem, jer nam bijahu noge lomne. Gledajući prama cesti, zavidio sam onima, koji se toga pakla riešiše, no napokon, se i mi, ako i mučno, dokopasmo ceste, gdje na panjeve posjedosmo i bistrom se vodom iz Bjelice razhladismo.

Drvari i lugari, koji i zimi u goru zalaze, mnogo su praktičniji u spuštanju. Uzmu veliku granu od jele ili smreke, podju do žlieba, sjednu na granu i ravnajući je prednjim krajem, strielimice se spuštaju po sniegu. Ovakav je put dakako vratoloman, ali brz.

Primičući se Grbajelu, opazismo, da se na cesti pribralo celo selo, da vidi one ljude, koji se usudiše, da podju u Hajdovu hižu. Kako je jednomu od nas iz džepa virilo stegno, drugomu golien, trećemu čeljusti, ovomu lopatica, onomu druga koja kost, razkolačiše Grbajelci oči nad tim kostima, promatrahu i zaključiše: U spilji življahu hajdi, dakle su to njihove kosti.

I na trgu u Brodu sabralo se prilično svieta, koji nas je željno očekivao, da vidi, što smo u spilji našli. Tu nas dočeka i gospodja upraviteljeva, kojoj bijaše takodjer milo, da se svi zdravi povratismo. Svaki pokaza gospodji bud što iz spilje, a gosp. S. čelo sa rogovima, dodav, da je našao lubanju srne.

Gospodja uzme čelo, dobro ga razgleda i nasmjehnuv se reče: »Ta za Boga, to nije od srne, to je od divokoze!« Na ove rieči koraknu gosp. S. natražke, toliko su ga ove rieči iznenadile i smele, ogleda sada istom kost bolje i doda: »Jest, gospodjo, vi imate pravo, ja sam se prevario.« Tko da opiše našu radost, jer je time bjelodano dokazano, da je prije u okolici brodske divokoze živjela, a zna se, da nije alpinska — kako se tuj i tamo misli, — već prava šumska životinja. Drugi dan imao je našu radost povećati, jer gosp. S. ima čelo divokoze i neoštećeno kao ures svoje sobe.

Oprostiv se sa gospodom i zahvaliv im se opetovano, što su se meni za volju toliko trudili, podjoh prama stanu sudruga si Andrije, ali kojega opazih na vratima trgovca Ž. Podjoh u dućan, a na poziv domaćine u bližnju sobu, gdje sam posjeo i svoj put u kratko opisao. Poslie mi reče gosp. Ž., da je preko u Kranjskoj kopao kamen i tom prilikom naišao na okamenjen mah i okamenjeno lišće. Mene je to dakako veoma zanimalo i stoga ga umolih, da mi sabrane predmete pokaže, što je i rado učinio i sve mi predmete dragovoljno poklonio. Listovi iznenadili su me veoma! Još za dječkih ljeta išao sam rado u Susjed kod Zagreba, da u tamošnjim kamenarnicama prekapam, te sam tu i po drugim mjestima našao liepih odtisaka koli riba, toli i lišća, no to bijahu samo odtisci na laporu, ali ovdje je sačuvan cijeli list tako krasno, da je to nešto izvanredna, nešto osobita.

Imam od toga lišća pet podpuno sačuvanih komada, dva dapače sa petljama i četiri odlomka, od kojih je jedan malo ne ciel. Na nekih se žilice posve dobro vide, nekoje je rubom malo ne ravno, a drugo narovašeno. Promatrajući to čudno lišće više dana, držao sam za stalno, da ono ne pripada izumrloj, već recentnoj (živućej) vrsti stabla, a prisposdobiv ga sa lišćem bukve, osvjedočih se, da i okamenjeno lišće, što pred menom leži, nije ino, već lišće bukveno. Ogleđavajući jedan odlomak, opazim, da mu s jedne strane proviruju svjetlije žilice i da ono ostalo oko njega nije ino, već vapnena korica, koja ga se ulovila bila. Počeh pomalo i oprezno lupiti vapnenu koricu i odlupih tako cijeli odlomak. Sada je istom pred menom ležao komadić bukova okamenjena lista. Isto sam tako opazio, da i druge listove ornata vapnena kora, koja bijaše 2 - 4 mm debela. Tuj je dakle bukovo lišće okamenjeno i ovapničeno.

Kako se to bukovo lišće tako krasno sačuvalo? Poznato je, da nekoje vode, a naročito one na Krasu, imadu u sebi puno raztopljenapapna, pa da po tom spadaju medju tvrde vode. Ono se vapno uz obalu taloži, pa ako ima tu predmeta, tad ih ovapničuje. Tko je posjetio Plitvice, mogao je opaziti, da tu ima veoma mnogo sedre, (Kalktuff), što je voda stvorila i danas jošte u prekrasnim prilikama stvara. Predmeti koji leže u jezerima, brzo se ovapniče.

Na Plitvicama živi u vodi vrst puža *Melania Holandri*, no kućice su im tako ovapničene, da bi ih gledajuć, prije za komadić vapna, nego li za puže držao. Nalično se sačuvalo i bukovo lišće.

U prijašnje doba, dok šume ne izsjekoše, tekao je kod Fare u Kranjskoj nedvojbeno potok ili je tu bila i druga koja voda. Lišće je sa bukava padalo u vodu, pa kad se isto napilo, potonulo, što drugdje i danas biva, i malo se po malo ovapničilo, a lišće samo i okamenilo. One prilike, koje je gosp. Ž. držao za mah, nisu drugo već sedra, koju sam u nas onako liepu, osim na Plitvicama, i na slapovima Gacke kod Švice našao.

Ovo je našašće veoma zanimivo, jer nam jasno svjedoči, kako priroda sahranjuje i danas živuće organizme. Nastupi li jednom vrieme, te će tamo nestati bukve, to će ti ostanci, ti dragulji tvorbe zemaljske, kojima si zemlja piše svoju divnu povjest sama, biti vjerni svjedoci, da je prije oko Fare bila bukova šuma.

Drugi dan pobrzah u grad, jer je divokozino čelo imalo doći pred učeni areopag, imalo se ustanoviti, da li je u istinu tako.

Posjedosmo za stol, na što gosp. S. skoči u svoju sobu i donese čelo sa rogovima. Prispodabljujući na sve moguće načine, osvjedočismo se, da čelo iz Hajdove hiže pripada u istinu divokozi, a ne srni. To nam bijaše tim laglje, jer smo imali pri ruci srneće rogove u raznom razvitku, koji krasi stiene u sobama grada.

Okamenjeno bukovo lišće i kosti iz Hajdove hiže, bijahu uzrokom, da se je za stolom razpreo razgovor o pradobi naše domovine. Bilo je tu govora o fauni i flori susjedskih lapora, naime o Susedu, Dolju, Goljaku, Sv. Nedelji, ali i o našem Radoboju, o Promini u Dalmaciji i o drugim prasnjetnim grobištima.

Dok je jedan govorio, ostali su pozorno slušali, bili tako tiho, da bi, štono rieč, u sobi čuo miša. Pa Bože moj, kako i ne bi, kad znamo da su za pradobe u okolici zagrebačkoj rasla stabla, koja danas rastu u Kaliforniji, u Kini ili Novoj Gujani. Tko da se ne osupne, kad čuje, da su oko Susjeda bujale i paome, rastle smokve, lovorike, kamforjaci, masline, benzoin i oleandri. Basao je dapače za onda po našim šumama i mamutovac *Sequoia Couttsiae*, kojega srodnici sada žive u sjev. Americi i u Kitaju, a kako su mamutovci ponajviša stabla, mora da bijaše takova šuma veličanstvena, kao što je potresujuća i danas, kad čovjek hoda kroza nju poput mrava, dosežući okom jedva piramidalni kraj 80—120 m visokog stabla.

Ugledne Aralije, koje danas rastu u iztočnoj Aziji i sjevernoj Americi, Passiflore iz tople Amerike i Azije, Magnolije, koje poznamo iz Kine, Japana i sjeverne Amerike, što više, nisu manjkale Sophore, Cesalpineje, Akacije Myrthusi i mnoge druge biline, koje stvarahu šumu za pradobe u Hrvatskoj, a da i ne spominjemo more koncem miocenske periode u kojem bijaše Zagrebačka gora otok, iz kojega se u laporima sačuvalo mnogo odtisaka od morskih riba, bilja, dapače i kostur jedne vele-ribe, okamenjeni zubi morskih psina, morski puževi, školjke i druge morske životinje.

Ima taložina i iz novije doba u kojima je pohranjeno mnogo lišća, koje pripada vrstima, koje sada žive. Tako je Ljudevit Vukotinić na sjevernim brežuljcima oko Varaždinskih Toplica našao prije više godina takove taložine, koje su skroz napunjene lišćem hrastovim, bukovim i grabrovim, nu ono je još tako rahlo i prhko, da ga nije mogao izvaditi ciela i sobom ponieti, već samo na licu mjesta prepoznati. U većoj dubljini, gdje se je zemlja bolje slegla i bolje potršala, bit će dakako ovi ostanci čvršći.

